Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. - № 798. – Серія Філологія. – Випуск 53. – Харків: Видавничий відділ ХНУ, 2008. С. 249-254

Ольга Деркачова

Функціонування термінів „стиль”, „напрям”, „течія”, „школа” у літературознавстві

Термін „стиль” є доволі поширеним у літературознавстві, але нечітким щодо дефініцій. Проблему стилю виокремлювали ще з часів античності. Якщо спочатку домінуючим був лінгвоаспект, то пізніше поняття стилю почали застосовувати ще й у літературознавстві як категорію, що визначала особливість автора, твору або епохи.

На думку П. Вердонка, стиль – це той термін, який вживається людиною майже щодня, настільки природньо і доречно, що, здається, немає проблеми з його визначенням [19, 3].

Перші визначення стилю подає Аристотель („Поетика”, „Риторика”). У період класицизму найпопулярнішим було визначення стилю, запропоноване Н.Буало („Поетичне мистецтво”), який розглядав стиль як особливість епохи і жанру твору. До проблеми стилю зверталися Ломоносов, Вінкельман, Дідро, Лессінг, Ґете, Ґегель, Франко. О.Соколов зазначав, що слово „стиль” належить до тих наукових термінів, „які не є монополією якоїсь однієї науки. Цим терміном з цілковитим правом можуть користуватися принаймні чотири наукові дисципліни: мовознавство, літературознавство, мистецтвознавство, естетика. Природно, що в кожній з цих наук поняття стилю набуло особливого значення – залежно від предмета науки” [8, 3].

Проблемами стилю займалися В.Виноградов, Л.Тимофеєв, Л.Кисельова, О.Лосєв та ін. Але незважаючи на велику кількість розробок, а можливо і через це, проблема визначення стилю і досі є невирішеною.

Розглянемо, як теоретики літератури тлумачать поняття стилю і дотичні до нього категорії.

Звернемося спочатку до більш загального розуміння терміну „стиль”, що подається у словниках нелітературознавчого профілю. „Стиль – 1) ідейно і

художньо зумовлена спільність зображальних прийомів у літературі і мистецтві певного часу або напряму, а також у межах окремого твору; 2) індивідуальна манера письменника; 3) засіб здійснення чого-небудь, що відрізняється сукупністю своєрідних прийомів; 4) старий стиль, новий стиль у численні років" [6, 485]. Або „1 the individual way that someone behaves and does things(...), 2 the way something is made or done that is typical of a particular group, time, or place"(індивідуальна манера поведінки, типова манера поведінки для певної групи, часу чи місця) [13, 1429]. Або „1 "sposób wyrażania się, formułowania wypowiedzi w mowie lub piśmie; stała tendencja w wyborze śroków ekspresji językowej charakterystyczna dla danego autora, kierunku, gatunku literackiego, dzieła, epoki", 3 "sposób postępowania, zaschowania się" [16, 362-362].

У польському словнику на першому місці у словниковій статті подано визначення стилю як лінгвістичної категорії, а вже потім як соціальної. Але незалежно від порядку, у якому подано тлумачення терміну „стиль", у загальному розумінні, він визначається як певна особливість, яка притаманна людині, групі людей, митцю, групі митців, мистецьким творам. Отже, це категорія, яка виконує розрізнювальну і узагальнюючу функції. З цієї позиції тлумачать і стиль у літературознавстві. У літературній енциклопедії маємо таке визначення цього поняття: „загальний тон і колорит художнього твору, метод побудови образу і принцип світогляду художника, який у завершальній фазі творчого процесу начебто виступає на поверхню твору як зрима і відчутна єдність усіх головних моментів художньої форми" [4, 188]. Головна роль у поясненні відведена художньому твору і процесу його творення, а світоглядні принципи автора стають очевидними власне у творі.

В.Державин пояснював літературний стиль як „систему літературних засобів, що логічно зумовлені тією чи тією фактично здійсненною методою перетворення специфічного матеріалу поезії – себто слова – на естетичну форму літературного твору" [2, 75]. Дослідник розглядав стиль крізь призму художнього методу, від якого залежить і характер художнього твору.

Літературознавчий словник-довідник за ред. Р. Гром'яка пропонує своє визначення стилю: „сукупність ознак, які характеризують твори певного часу, напряму, індивідуальну манеру письменника" [5, 656]. Окрім того, тут відзначено, що стиль - це те спільне, що об'єднує творчість письменників, споріднену тематикою, способом створення художнього світу. Але самі автори словника зазначають, що у такому випадку поняття стилю збігається з поняттям мистецького напряму, течії. Таким чином, відсутня диференційна чіткість: у чому саме полягає різниця між стилем і течією. Важливим у запропонованому визначенні є розуміння стилю як сукупності певних ознак, що визначають індивідуальність.

П. Волинський літературний стиль визначає як „сукупність і єдність усіх особливостей творчості письменника. Ця сукупність характеризує зміст і форму його творів, їх ідейну спрямованість, становить своєрідність, що відрізняє одного письменника від інших" [1, 289]. Отже, літературний стиль ототожнюється з індивідуальним стилем автора і увага зосереджена на авторському процесі творення тексту.

В одному із підручників за ред. В.Воробйова та Г.В'язовського знаходимо міркування щодо того, що стиль не лише відрізняє і відділяє одного письменника від інших, а й зближує творчість певних письменників, породжує єдність між ними [9, 281], отже, ще раз підкреслено, що завдяки стилю можна виявити не лише індивідуальні особливості автора, але й типове, що об'єднує групу авторів у певний напрям, течію. Акцент автори підручника роблять на такій ознаці стилю, як типовість.

У підручнику з теорії літератури О.Галича та ін. знаходимо таке визначення стилю – „це сукупність художніх особливостей літературного твору. В широкому розумінні стилем також називають систему художніх засобів і прийомів у творчості окремого письменника, групи письменників (течії або напряму), цілої літературної доби" [3, 344]. Відбувається послідовний перехід від одиничного до загального:

твір → творчість автора → творчість авторів → творчість певного літературного періоду.

Ми розглянули тлумачення поняття „стиль” вітчизняними літературознавцями 60-90-х років. У своїй основі вони перегукуються. Щоправда одні дослідники на перше місце ставлять визначення стилю як основної характеристики індивідуальності автора чи групи авторів, а інші спочатку пишуть про типовість як основну характеристику стилю, а також про таку типовість, яка визначає індивідуальність. Наприклад, якщо Волинський підкреслює індивідуальний характер стилю, то інші зазначають, що стиль не лише явище індивідуальне, але й типове для певної групи творів чи митців. Таким чином, саме стиль лежить в основі визначення не лише почерку автора, а й у формулюванні понять „течія”, „напрям”.

Розглянемо визначення стилю як літературознавчої категорії у зарубіжних джерелах.

Польський словник літературознавчих термінів подає визначення стилю як способу побудови висловлення, що ґрунтується на певному виборі, інтерпретації і конструюванні мовного матеріалу. Виокремлено стиль індивідуальний та типовий. Також цей словник називає такі різновиди стилю: *styl artystyczny (художній стиль), styl autora (авторський стиль), styl dziela literckiego (стиль художнього твору)* тощо [17, 489-491].

У кембріджській енциклопедії у розділі „Стилістична ідентифікація і література” зазначено, що існує гіпотетична можливість підібрати кілька сотень визначень стилю, але всі вони виходять з двох широких типів: оціночного і описового. У першому випадку стиль визначається як властивість чогось або когось відрізнятися від звичайного, буденного. У другому значенні стиль розуміється як особлива характеристика, що ідентифікує об’єкти, суб’єкти, періоди і місця. Таким чином, маємо розрізнювальну та ідентифікаційну особливості стилю [10, 66], тобто практично те, про що пише і вітчизняне літературознавство, але не послуговуючись такою термінологією.

Колумбійська енциклопедія пояснює стиль як таємницю, що визначає успішне поєднання форми і змісту (тут маємо осучаснення думок Аристотеля та Буало), а також виокремлено дві стилістичні тенденції: класична і романтична. У першій домінує раціональне начало, у другій – емоційне. Також стиль є визначальним в

авторській індивідуальності, що вирізняє хороших авторів з-поміж інших [18]. Ця енциклопедія пропонує науково-популярний варіант пояснення стилю, наголошуючи, що саме стиль є визначальним у якості творів.

Проаналізувавши ряд визначень стилю, робимо висновки, що різноманітність тлумачень поняття „стиль” залежить від визначення домінантної ознаки у ньому:

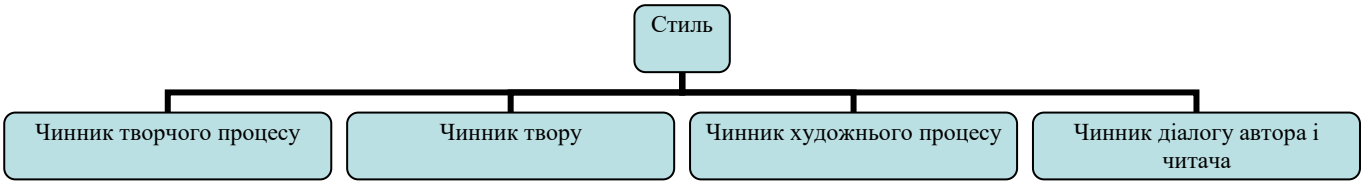

У першому випадку стиль визначається як такий, що характеризує творчий процес автора, групи авторів, у другому - твору, у третьому - цілої епохи, у четвертому він трактується як такий, що впливає і визначає рецепцію читача.

Можна змоделювати стилістичну структуру у вигляді піраміди:

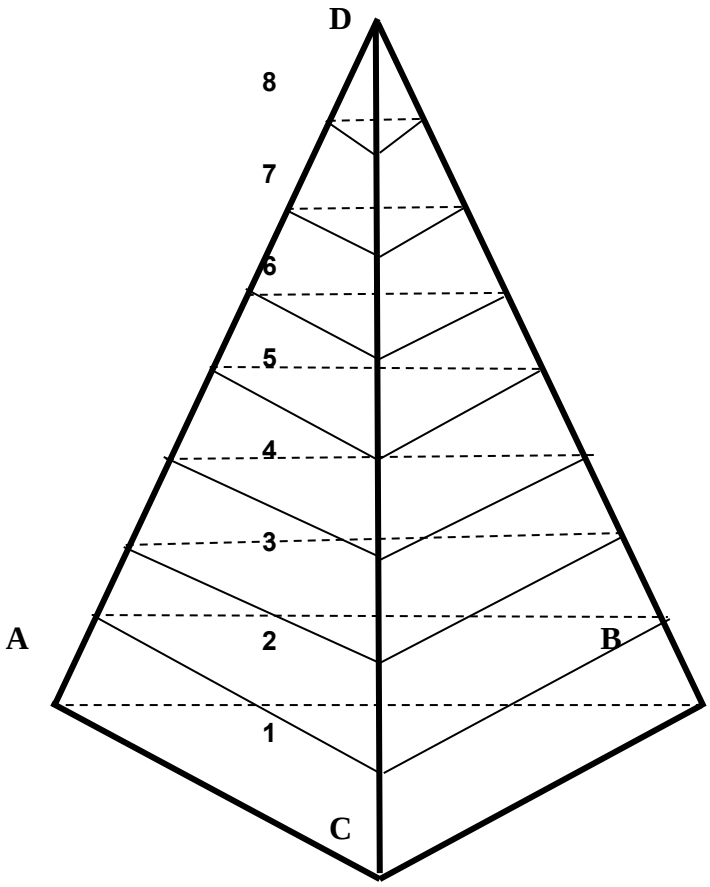

1 - загальнокультурна спільність

2 - національна спільність

3 – спільність художнього напрямку/течії

4 – школа (необов'язкова категорія)

5 - індивідуальний стиль автора

6 - стиль періоду його творчості

7 - стиль твору

8 - стиль елементу твору

Всі елементи розташовано згідно із широтою та значимістю. В основі – тріада (графічно – трикутник АВС): творець – продукт творчості – реципієнт, тобто автор – текст – читач. Загальнокультурна спільність є основою для формування індивідуального стилю, індивідуальний стиль автора формує стиль його твору. Компоненти 5, 6, 7, 8 можна об'єднати в один – індивідуальний стиль автора. Хоча стиль елементу твору можна розглядати у групі подібних елементів різних текстів і досліджувати на основі цих елементів стилістичні особливості певного періоду або групи авторів. Звідси можна вивести і типологічні риси різних текстів різних епох, простежити зміни чи еволюцію у творенні художнього світу у різні літературні епохи, тобто простежувати розвиток літератури у синхронному та діахронному зрізах.

Отже, у визначенні стилю маємо такі головні аспекти:

Власне стиль	**Стиль у літературі**	**Авторський (індивідуальний) стиль**	**Стиль літературного твору**
це те, що визначає індивідуальне і типове у чомусь	Сукупність ознак, які характеризують твори певного часу, напряму, індивідуальну манеру письменника	сукупність і єдність усіх особливостей творчості письменника	Сукупність художніх особливостей літературного твору

Таким чином, презентуємо стиль у ширшому та вужчому розумінні. У першій і другій колонках – широке визначення, у наступних (третя, четверта) – вузьке, що стосується різних аспектів стильових проявів.

Якщо розглянути стиль у системі координат, то стильові зміни матимуть вигляд синусоїди:

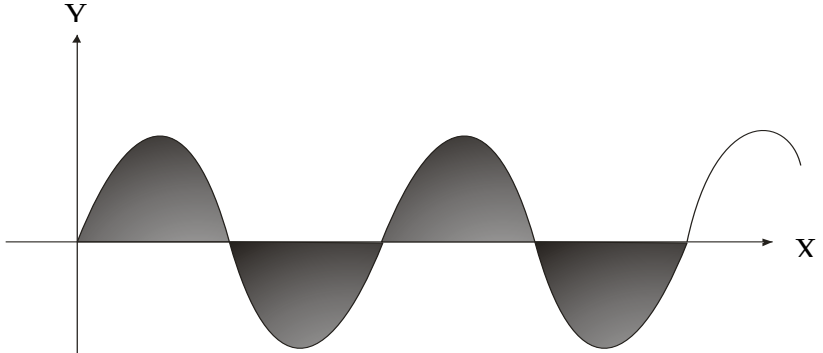

У координатному полі вісь *Y* – стиль, вісь *X* – літературні напрями у хронологічній послідовності. Півхвиля зі знаком „+” означає домінування раціонального, півхвиля зі знаком „-” означає домінування емоційного у літературному розвитку. Формулу стилю записуємо наступним чином:

$y = sin\ x + a$, де a – це змінна величина, тобто автор.

У контексті стилю розглядають поняття напряму, течії, школи. Але тут немає термінологічної чіткості та унормованості у їх використанні. Наприклад, у літературній енциклопедії два останніх терміни подані як синонімічні: „Течії і напрями літературні – поняття, що позначають єдність домінуючих духовно-змістових та естетичних принципів у творчості багатьох письменників, що виникають на певній стадії літературного процесу” [4, 487]. Одночасно автори наголошують, що немає чіткого розмежування між течією і напрямом: вони можуть ототожнюватися або вступати у родо-видові відношення. У зарубіжному літературознавстві ці питання пояснюють дещо інакше, часто спрощено. Але розглянемо спочатку, як поняття напряму, течії, школи подають вітчизняні літературознавці.

Чинниками літературного напряму є світогляд, поетика, спільність ідей, мотивів, тем образів, сюжетних схем; сукупність художніх засобів, але те саме можна сказати і про течії. Виникнення та існування певного напряму, течії зумовлене тим, які опозиції переважають, як вони взаємодіють, які художньо-образні конструкції моделюються. Отже, напрям – це система художніх засобів, прийомів, стилістичних особливостей на певній світоглядно-філософській основі, сукупність творів, теоретичних постулатів, що мають спільну типологічну єдність з інваріантною концепцією світу.

„Літературний напрям – відносно монолітна і внутрішньо упорядкована сукупність літературних тенденцій, усталена в ряді визначних чи епохальних творів, що з’явилися приблизно в один і той же час” [5, 418]. Приналежність до напряму

впливає і на історичну класифікацію жанрів (класична ода, реалістичний роман). „Стильові тенденції меншого масштабу, ніж літературний напрям, називаються течіями...” – читаємо у літературознавчому словнику далі [5, 419], але немає конкретних прикладів, що саме розуміється під поняттям „течія”.

У Волинського читаємо: „...спорідненість, що найвідчутніше виявляється в принципах відображення дійсності, і становить літературний напрям. Літературні напрями складаються на основі розвитку відповідних художніх методів, які в творчості окремих письменників і груп виявляються в конкретних історичних формах” [1, 291].

Течією у підручнику за ред. О.Галича запропоновано називати „різновид, розгалуження, зміну літературного напряму” [3, 347], але одночасно маємо суперечність у визначенні літературних напрямів модернізму. За логікою, деякі з них варто було би називати течіями, натомість автори підручника говорять про школи, групи, хоча самі зазначили, що це два осанні поняття не варто використовувати [3, 348].

Таким чином, теоретично є зрозумілим, що напрям – категорія ширша, а течія – вужча, але практично ці терміни часто використовуються як синонімічні.

В.Державин писав: „З першого погляду здається, що найпростіший і разом найконкретніший спосіб розв’язання проблеми стилю (...) – це трактувати цю проблему суто історично, себто виходити з факту історичного існування певних мистецьких (і літературних) шкіл, напрямів, угруповань тощо і визначити історичний стиль у мистецтві як більш-менш системоподібну сукупність мистецьких чи то естетичних засобів, притаманних певному історично засвідченому угрупованню митців...” [2, 71-72]. Науковець пропонує варіант своєрідної стильової системи, яка передбачає сукупність мистецько-естетичних засобів, притаманних тій чи іншій епосі і тій чи іншій групі митців. Такий принцип був би, на його думку, найпростішим, оскільки він передбачав би хронологію як домінанту. Але він не підходить до виокремлення поняття „школа”, оскільки літературні групи або школи формуються на основі власних усних або письмових деклараціях та ідеях, але вони

не можуть сформулювати чіткої теоретичної моделі, бо не завжди є фаховими літературознавцями, а також аналіз власної творчості у них є дуже суб'єктивним.

Отже, саме поняття школи є суб'єктивним, оскільки в своїй основі містить не ідеологічні засади того чи іншого напряму, а ідеологічні засади самих авторів. Лідер школи визначає естетичні та ідеологічні постулати. Іноді замість поняття школи використовують поняття течії, що на нашу думку, є помилковим, враховуючи суб'єктивність першого та об'єктивність другого.

Аналіз англомовних джерел свідчить, що їхній понятійно-категоріальний арсенал обмежений кількома найуживанішими термінами. Зокрема, літературний напрям перекладається як *literary school* (але з англійської це визначення перекладають як школа, а не течія), а літературна течія – як *literary movement*.

Поняття *literary school* використовується тоді, коли більше уваги приділяється письменникам, а literary movement – коли необхідно підкреслити типологічні особливості того чи іншого періоду або групи текстів. У словнику є таке визначення школи – „a group of writers, artists etc whose work or ideas are similar" (група письменників, митців, чиї твори та ідеї подібні) [13, 1268].

В аналізованих енциклопедіях романтизм, реалізм, класицизм тощо називають течіями. Словник за редакцією Гром'яка Р.Т. називає їх напрямами. Одночасно поняття літературної течії має ширший характер. Так, наприклад, визначення гуманізму або трансценденталізму колумбійська енциклопедія починає з пояснення, що це філософська і літературна течія. Водночас ця енциклопедія називає течією ірландський літературний Ренесанс, а Еміля Золя – засновником школи натуралізму. Таким чином, англомовні енциклопедії більше уваги зосереджують на поясненні самих напрямів і шкіл, а не формулюють, що саме варто розуміти під поняттями „напрям", „течія", „школа", яка між ними різниця.

Британська енциклопедія до шкіл відносить певні угруповання авторів, а течію ототожнює з напрямом. Водночас у неспеціалізованих виданнях змішують поняття „течія" і „школа". Їх подано сукупно як течії, але у коментарях до них маємо визначення то школи, то течії, то групи авторів: поряд з романтизмом, трансценденталізмом маємо „Озерну школу", „Втрачене покоління" [12].

Визначення самої літературної школи частково збігається з вітчизняним, коли школи розуміють як структурні і семантичні маніфестанти літератури, які у певний період стають домінуючими завдяки текстам найвизначніший авторів свого часу [14].

У польських джерелах знаходимо такі визначення аналізованих понять: *prąd literacki, kierunek literacki, grupa literacka*. Перший у перекладі співвідносний з вітчизняним „течія", другий – з поняттям „напрям", третій – зі „школою". Вони пояснюються наступним чином.

"Prąd literacki – zespół tendencji lit. (ideowo-artystycznych) utrwalony w szeregu znaczących dzieł powstałych w czasowej bliskości, spójny i wewnętrznie zhierarchhizowany, żywotny w określonych granicach historycznych, będący konstytuwnym składnikiem okresu literackiego" [17, 393].

„Kierunek – w sztuce, literaturze, nauce: tendencja, prąd" [15, 914].

„Szkoła literacka – krąg pisarzy uprawicyących twórczość mieszczącą się w obrębie w spólnej konwencji literackieej, których dokonania są pokrewne pod względem stylistycznym, genologicznym, tematycznym, a często także ideowym" [17, 511].

Течію розуміють як комплекс тенденцій у літературі, які об'єднує хронологічна близькість і яскравість, значеннєвість. Напрям і течія є синонімічними поняттями. Так, наприклад, екзистенціалізм називають і напрямом і течією [17, 393; 11, 15]. Визначення школи, тобто літературної групи пов'язують із неформальним об'єднанням літераторів, частіше поетів, на основі якоїсь певної ідеологічної програми чи маніфесту.

Цікавим є трактування течій і напрямів у літературознавчому словнику М.Ейхенгольця (1925 р.). Особливістю літературних течій він вважає хронологічні рамки, а також певну письменницьку спільність. Визначальною є стильова єдність групи авторів зі збереженням індивідуального стилю. Не варто плутати течії зі школами певного письменника, адже письменник може належати течії і не належати школі. Школа – це та стилістична традиція, яку долає творець у боротьбі за новий літературний стиль. Літературна течія часто асоціюється з аналогічною течією у

мистецтві, що свідчить про взаємопроникнення і взаємовпливи видів мистецтв і єдність стилю для тієї чи іншої течії [7].

Таким чином, у літературознавстві аналізовані поняття розглядають у таких співвідношеннях:

1) напрям, течія є синонімічними;
2) напрям є складником течії;
3) течія є складником напряму;
4) школа є складником течії або напряму;
5) використання термінів „напрям” і „течія” одночасно разом із терміном „школа”.

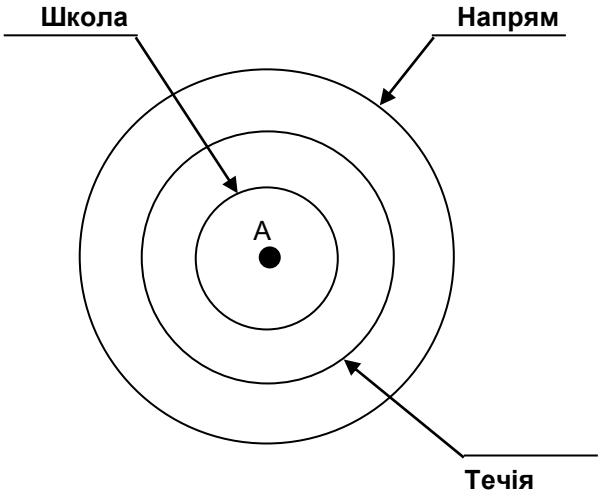

Отже, найоптимальнішим варіантом, на нашу думку, є використання понять „напрям”, „течія” (як синонімічних) і поняття школи.

Літературний напрям синтезує індивідуальний стиль і художній метод. Метод визначає характер образного відображення картини світу. Його розуміють також як сукупність принципів ідейно-художнього пізнання і як світоглядну систему, що визначає характер творчості. Художній метод визначає структуру художньої реальності, яку можна розписати, виходячи із взаємодії зі світом, соціумом, самим собою і Богом, у таких опозиціях:

1) Я – я;
2) Я – ти;
3) Я – ми;

4) Я – всі;

5) Я – все;

6) Я – Бог.

У визначенні методу і напряму виникають труднощі ще і внаслідок збігу назв і нетотожності того, що вони позначають. Наприклад, символізм як метод і як напрям. У першому і другому випадку – це нетотожні поняття. Скажімо, символізм як художній метод притаманний поезії Станіслава Вишенського і символізм як течія або напрям модернізму виник у XIX ст.

Практично кожному художньому методу відповідає літературний напрям. Літературний напрям заснований на ньому. А зміна художнього методу зумовлює зміну напряму. Проте якщо літературний напрям є величиною хронологічно і географічно зумовленою, то метод – наскрізний. І коли ми говоримо про символізм літератури кінця XX століття, то маємо на увазі не взаємопроникнення літературних напрямів, а використання відповідного художнього методу.

Проаналізувавши використання термінів „стиль”, „напрям”, „течія”, „школа”, „художній метод”, можемо зробити наступні висновки. У залученні терміну „стиль” до понятійного апарату необхідно враховувати розрізнювальну та ідентифікаційну особливості стилю, незалежно від того, у якому саме контексті використовуємо цей термін. Терміни „напрям” і „течія” пропонуємо вживати як синонімічні, щоб уникнути зайвих труднощів і плутанини, оскільки в різних, у тому числі і фахових, джерелах те саме явище може називатися як напрямом, так і течією. Недоречним є ототожнення поняття течії і школи – об’єктивного та суб’єктивного. Напрями, школи відзначаються хронологічною і географічною обумовленістю, а художній метод і стиль – категорії універсальні, незалежні і наскрізні.

Література

1. Волинський П.К. Основи теорії літератури. – К.: Радянська школа, 1962. – 352 с.
2. Державин В. Проблема клясицизму та систематика літературних стилів // Державин В. Література і літературознавство. – Івано-Франківськ: Плай, 2005. – С. 67-88.

3. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури: Підручник. – К.: Либідь, 2006. – 488 с.
4. Краткая литературная энциклопедия / гл.ред. А.А.Сурков. – М., 1972. – Т.7.
5. Літературознавчий словник-довідник /Р.Т.Гром'як, Ю.І.Ковалів та ін. – К.: ВЦ „Академія", 1997. – 752 с.
6. Словарь иностранных слов. – Москва: Русский язык, 1989. – 624 с.
7. Словарь литературных терминов: В 2-х т. / Под ред. Н. Бродского, А. Лаврецкого, Э. Лунина, В. Львова-Рогачевского, М. Розанова, В. Чешихина-Ветринского. — М.; Л.: Изд-во Л. Д. Френкель, 1925. - Т. 2. П—Я.
8. Соколов О.М. Теория стиля. – М., 1968.
9. Теорія літератури / за ред. В.Ф.Воробйова, Г.А.В'язовського. – К.: Вища школа, 1975. -
10. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia. – Cambridge University Press, 1987. – 472 s.
11. Krawczyk A. Dwudziestolecie międzywojenne. – Kraków: Zielona Sowa, 2002.
12. List of literary movements // Wikipediaen.org
13. Macmillan English Dictionary for Advanced Learners. – Oxford, 2006. – 1692 p.
14. Sabri Hamiti: Albanian literary schools // Kosova.com
15. Słownik jęnzyka polskiego. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Nakowe, 1983. – T. 1. – A-K. – 1104 s.
16. Słownik jęnzyka polskiego. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Nakowe, 1985. – T. 3. – R-Ż. – 1104 s.
17. Słownik terminów literackich / Pod red. Janusza Sławinskiego. – Wrocław-Warszawa...: Lódż zakład narodowy imenia ossolińskich, 1988. – 656 s.
18. The Columbia Electronic Encyclopedia, 6th ed., 2007
19. Verdonk P. Stylistics. – Oxford: Oxford University Press, 2002.